

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА – НЕОБХІДНА УМОВА ІСНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ ДОГОВОРУ

Договір є розумним, усвідомленим вибором індивіда, здійсненим на засадах особистого інтересу. За посередництвом договору особи, реалізуючи комплекс своїх пендінжуваних прав, трансформують внутрішню волю у зовнішню поведінку, визнаючи необхідність піддавати під примус ними самими встановлених правил і нести відповідальність у випадку їх порушення або невиконання.

Верховенство права в приватноправових відносинах – це, перш за все, забезпечена державою можливість здійснення суб'єктами (фізичними особами, юридичними особами, державою, тощо) всього спектру належних їм прав приватного характеру; владі ж відводиться роль координатора поведінки учасників зазначених правовідносин. Дія цього принципу можлива лише в межах юснатуралістичного підходу до права, оскільки цивільне право, як зазначав С.С. Алексєєв, «є обителлю та джерелом істинної та забезпеченої свободи людини, юридичної автономії та диспозитивності», які є основою верховенства в суспільстві права. Автономність і самодостатність (незалежність від держави) громадянського суспільства, його учасників та відносин, що складаються між ними, дали С.О. Погрібному підстави для висновку про те, що саме ці учасники і повинні бути основними суб'єктами правового регулювання таких відносин. І лише там і тоді, де і коли вони не можуть або не хочуть самостійно врегулювати свої відносини, або коли самостійне врегулювання ними своїх відносин йде в розріз з інтересами, які повинна захищати публічна влада, можливим і необхідним є правове регулювання договірних цивільних відносин з боку держави [1, 118].

Г.В.Ф. Гегель в договорі вбачав «безпосереднє буття, яке надає особі свободу у безпосередній спосіб, а саме, коли особа, відрізняючи себе від себе, творить відношення до іншої особи, й обидві вони наділені одна для одної буттям як власники. Їхня в собі суцзя тотожність набуває існування шляхом переходу власності одного у власність іншого при наявності спільної волі та збереженні їхнього права». Такий добровільний вступ у правовідносини дозволяє досягти найвищого рівня свободи для кожного суб'єкта права, призводить до ствердження справедливого перерозподілу власності. Еквівалентність майнових відносин, яка існує в суспільній свідомості як ідея справедливості обігу, може бути досягнута (реалізована) тільки через інтереси сторін конкретного договору, у кожній з яких своє особливе уявлення про інтерес і еквівалент. В цьому і полягає об'єктивне протиріччя, яке знімається лише шляхом врахування волі сторін, які уклали договір на таких умовах, за такою ціною (або безкоштовно) і за таких для себе обставин, а не шляхом нав'язування сторонам зовнішньої волі і зовнішнього (тобто, не належного стороні договору) інтересу держави або суспільства, заснованого на абстрактному і такому, що не має відношення до даного договору уявлення про «нееквівалентність» відносин, шлях якої за своєю економічною, соціальною і правовою суттю нічим би не відрізнявся від державного регулювання цін та інших суттєвих умов договорів в умовах соціалістичної економіки [2, 147].

Договірні відносини можливі там, де добровільна взаємоузгодженість досягається не завдяки примусу, а є результатом розвитку свободи. Норми, які визначають імперативні умови договору, можуть мати місце тільки там, де це виправдано необхідністю забезпечення сторін від настання несприятливих для них наслідків, допомоги врегулювання відносин з врахуванням всіх істотних умов, в той же час надаючи контрагентам можливість широкого вибору варіантів своєї поведінки. Обмеження, встановлені законом, мають відповідати принципам права – в такому випадку вони сприйматимуться з розумінням та не викликать негативної реакції.

Притаманна приватному праву «безсторонність» забезпечує урівнювання нерівних за різними критеріями суб'єктів (наприклад, публічних та приватних), неупереджене узгодження інтересів. В договірних відносинах особа, підкоряючись встановленим нею правилам, вільно визначає свою індивідуальну програму і слідує їй. Це наближає до природного стану, надаючи максимум «простору» і мінімум обмежень, що сприяє ствердженню особистості, формуванню «модульної людини», яка максимально вміє підняти на поверхню і використати свій потенціал. Г. Геллнер звертає увагу на необхідності існування модульних людей, за допомогою яких стає можливим існування громадянського су-

пільства, суть якого у формуванні зв'язків, які виявляються ефективними і, в той же час, є гнучкими, спеціалізованими, інструментальними [3, 108–109].

Договір стає тим реалізатором особистої свободи, стержнем, за допомогою якого вдається утримати сторони від порушення досягнутих домовленостей. Взаємозв'язок, що виникає між особами, які прагнуть отримати за договором певні блага, має особливий характер. Це взаємопроникнення двох абсолютно відмінних приватних сфер. Самоврегулювання договірних відносин потребує високого рівня правової свідомості, який дозволяє особі побачити неупереджено розвиток відносин з позиції кожної сторони, зважити справедливо правомірні інтереси обох, щоб обрати оптимальний варіант, в певній мірі навіть зменшуючи для себе обсяг вигод, що особа могла отримати за договором. Таке прагнення кожного з контрагентів є вищою мірою реалізації свободи і досягненням справедливості в приватноправових відносинах. Факт укладення договору буде доказом того, що сторони визнають свободу один одного задля загальної цілі. Здатність до визнання – власне правова здатність, що робить право можливим. Саме в акті визнання відбувається отождолення кожного й одних з іншим, що дає змогу розглядати його як антропологічний еквівалент принципу формальної рівності [4, 200]. І. Ільїн зазначав, що «правовідносини спочивають на взаємному визнанні людей». Він підкреслював, що саме це живе відношення між людьми робить право можливим, а в актах визнання відбувається конституювання людини як правоздатного суб'єкта [4, 201].

Істинна свобода має свої межі – вона відповідальна. Відповідальність як філософсько-правова категорія фіксує зрілість свободи людини у виборі цінностей, цілей, засобів та способів їх досягнення, в розумінні наслідків своїх дій (або бездіяльності) не тільки для інших людей, але й для себе. Захист прав учасників договірних відносин є однією із юридичних (правових) гарантій, завдяки якій стає можливим припинення правопорушення, відновлення порушеного права і, відповідно, справедливості. Правила, що мають місце в змісті самого договору, здійснюють конкретне регулювання договірних відносин відповідно до цивільного законодавства, принципів цивільного права. Захист порушених договірних прав за допомогою примусу (наприклад, виконання обов'язку в натурі) дозволяють відновити згідно критеріїв справедливості свободу потерпілого. Можливість захисту договірного права, як і цивільного права в цілому, залежить від ініціативи самої потерпілої особи щодо реалізації встановленого законом суб'єктивного права на захист. В цьому знаходить прояв особливість приватної сфери, в якій суб'єкти реалізують особисту свободу через множинність варіантів поведінки. Слід звернути увагу на те, що, навіть щодо здійснення захисту у випадку порушення прав за договором, держава відступає на другий план, надаючи можливість сторонам реалізувати своє право на захист за допомогою самозахисту без втручання юрисдикційних органів.

М.Г. Братасюк звертає увагу, що договір сприяє формуванню людини як активного суб'єкта суспільної дії на засадах особистого приватного інтересу, реалізуючи комплекс своїх невідчужуваних природних прав [5, 275]. Тільки активні з чіткою правовою позицією суб'єкти можуть сягнути істинної глибини правових приписів та реалізувати їх у власному житті, що сприятиме ствердженню верховенства права в суспільстві.

Література:

1. Погрібний С.О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України: монографія. – К.: Правова єдність, 2009. – 304с.
2. Верховенство права и проблемы его обеспечения в правоприменительной практике: Международная коллективная монография. – М.: Статут, 2009. – 608с.
3. Геллнер Э. Условия свободы. Гражданское общество и его исторические соперники. – М.: Издательство «Ad Marginem», 1995. – 224с.
4. Філософія права: Навч. посібник. / За заг.ред. О.Г. Данильяна. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 272с.
5. Пате́й-Братасюк М.Г. Філософія права: Навчальний посібник. – Тернопіль, 2006. – 344с.